

Venäjän ja Ukrainan kirkkopoliittisten erimielisyyksien syitä, siteitä ja seurauksia

Heta Hurskainen & Teuvo Laitila:

Ukraina on meidän! Kirkot ja politiikka Ukrainan ja Venäjän suhteissa. Gaudeamus 2023. 416 s. ISBN 978-952-345-205-3.

Ukrainan ja Venäjän väliset jännitteet nousivat niin kutsutun suuren yleisön tietoon viimeistään vuonna 2014, kun Venäjä miehitti Krimin ja alkoi tukea venäläismielisiä separatisteja Itä-Ukrainassa. Helmikuusta 2022 alkaen täysimittaiseksi hyökkäyssodaksi kärjistynyt ja yhä laajempia mittasuhteita saanut konflikti on hallinnut mediatilaa. Kirkkopoliittiset kiistat ovat pyörineet mukana sotauutisoitinta taustoittavana sivujuonteena, mutta niiden taustat ja todellinen merkitys venäläisen ja ukrainalaisen nationalismin kehitykselle – ja lopulta jännitteiden kärjistymiselle sodaksi asti – ovat saattaneet jäädä monelle tapahtumia seuraavalle hämäräksi ja Ukrainan monien kirkkojen olemus ja keskinäiset suhteet epäselviksi.

Tähän hämäryyteen luo tervetullutta valoa Itä-Suomen yliopiston teologian yliopistotutkijoiden Heta Hurskaisen ja Teuvo Laitilan tietokirja, joka avaa Ukrainan itäiseen kristillisyyden piiriin lukeutuvien kirkkokuntien mutkikkaita vaiheita ja niiden roolia alueen monitahoisissa poliittisissa käänteissä. Tekijät luonnehtivat kirkkojen toimintaa ”epäpoliittiseksi politiikaksi”, jossa kirkollisiin periaatteisiin vetoaminen on tapa vaikuttaa poliittisesti. Heidän tarkastelukulmassaan korostuvat ukrainalais-venäläiset suhteet sekä etäisyyden ottaminen valmiisiin, latautuneisiin tulkintoihin ja kilpaileviin näkemyksiin menneisyydestä. Kirja pyrkiikin – tekijöidensä sanoin – osaltaan purkamaan Ukrainan kirkollisuuden tulkitsemista ensisijaisesti Venäjän historian perspektiivistä. Se liittyy siis mukaan Venäjä-keskeisyyden kriittiseen, antikolonialistiseen tarkasteluun, joka on sodan myötä ottanut akateemisessa maailmassa uusia kierroksia. Kriittiseltä katseelta ei vältty myöskään Ukrainan kansallinen tarina, jossa – kuten muissakin kansallisissa kertomuksissa – yhtenäisyyden vaikutel-

maa on rakennettu osin yksinkertaistamisten ja pois-sulkemisten kautta.

Mitä kilpaileviin historianäkemyksiin tulee, niiden voi sanoa olevan kirkkopoliittisten näkemuserojen ja kiistojen perusta ja punainen lanka. Sekä Venäjällä että Ukrainassa katsotaan, että niiden kristillistymisen alkupiste on vuosi 988, jolloin Kiovan Rusin suuriruhtinas Vladimir – ukrainalaisittain Volodymyr – otti väitetysti vastaan kasteen ja antoi kastaa myös alamaaisensa. Tämän vuoksi häntä kunnioitetaan pyhänä molemmissa maissa. Mutta siihen yhteiset näkemykset käytännössä päättävätkin ja myyttihistoriallinen käännekohta haaurtuu erillisiksi ja toisensa haastaviksi kansallisiksi kertomuksiksi. Venäläisessä versiossa esitetään, että Kiovan Rus oli venäläisen valtiokehityksen ja sen kirkollisen järjestelmän alkumuoto, joka ”siirtyi” yhtenäisenä jatkumona Moskovaan. Ukrainalaisittain Kiovan Rus edustaa puolestaan ukrainalaisuutta, joka säilyi ja selviytyi maata pirstoneista ja jakaneista vaiheista huolimatta.

Kirjan ensimmäisessä osassa Hurskainen ja Laitila kuvaavat yksityiskohtaisesti, miten nykyisin Ukrainaksi kutsutun alueen kirkollinen monimuotoisuus ja samalla jännitteet kehittyivät ennen 1900-lukua. Yksityiskohtaisuudesta huolimatta esitys on selkeä, ja kirjoittajat liittävät eri vaiheet kunkin aikakauden valtataisteluihin alueen hallinnasta. Tältä osin teos ja Jukka Korpelan tuore kirja *Muinais-Venäjän myytti. Kiovan Rus, Ukraina ja Vanhan Venäjän historia* täydentävät hyvin toisiaan. Moskovan patriarkaatin perustaminen (1589), kreikkalaiskatolisen kirkon syntyminen Brestin unionin seurauksena (1595), Puolan vallan aika, 1600-luvun kasakkahetmanaatin nousu ja hajoaminen sekä Ukrainan jakaminen Puolan ja Venäjän kesken (1667) pohjustivat tilannetta, jossa Kiovan metropoliitta vuonna 1668 siirtyi Moskovan patriarkaatin yhteyteen. Tämän tapahtuman tulkinnat ovat olleet keskiössä, kun on kiistelty Ukrainan kirkollisesta asemasta.

Moskovan patriarkaatin näkökulmasta Ukraina ”palasi” vuonna 1668 osaksi alkuperäistä, itäslaavilaista ortodoksista yhteyttä. Ukrainan itsenäiseksi julistautuneen kirkon mukaan Ukrainan aluetta ei koskaan luovutettu kenellekään, vaan sen ja Ukrainan erottamaton yhteys oli luotu jo Kiovan Rusin suuriruhtinaan ja asukkaiden kastamisessa bysanttilaiseen ortodoksiseen uskoon. Tulkinnan hyväksyy myös Konstantinopolin

patriarkaatti, joka tammikuussa 2019 myönsi Ukrainalle edellisenä vuonna valmistellun autokefalian, eli täysin itsenäisen aseman. Kiovan ja Moskovan jatkumon haastava näkemys on ollut Moskovalle mahdoton hyväksyä monesta syystä, muun muassa siksi, että se käytännössä asettaisi venäläisen itsenäisen ortodoksisuuden alkupiteeksi vasta vuoden 1589.

1800-luvun kansallisuusaatteiden nousu vahvisti Venäjällä ajatuksia ortodoksisuuden ja valtionkehityksen saumattomasta yhteydestä, Venäjän erityisluonteesta sekä ortodoksisten itäslaavien – eli venäläisten, ukrainalaisten ja valkovenäläisten – perimmäisestä ykseydestä saman kansan eri ilmentyminä. Näitä ideoita tuki kasvavassa määrin myös kirkko. Samaan aikaan Ukrainassa kansallista, sekä venäläisyydestä että puolalaisuudesta erillistä identiteettiä hahmoteltiin painotuksia vaihdellen niin kielen, kasakoiden kuin ”itää” ja ”länttä” omaleimaisesti yhdistävän kreikkalaiskatolisuudenkin varaan.

Valtiollinen itsenäisyys ei varsinaisesti kuulunut 1800-luvun ukrainalaisiin kansallisuuspyrkimyksiin, mutta vuoden 1917 jälkeisissä kuohuissa sekin lyhytaikaisesti toteutui. Samalla tuli hetkellisesti tilaa kirkollisille itsenäisyyspyrkimyksille. Vuonna 1921 perustettiin Moskovasta irrallinen Ukrainan ortodoksinen kirkko. Irrottautumisprosessissa katsottiin, että kirkolliskokous palautti ennen vuotta 1686 toimineen itsenäisen ukrainalaisen ortodoksinen kirkon. Muiden ortodoksisten kirkkojen hyväksyntää toimi ei kuitenkaan saanut. Seuranneena neuvostoaikana ukrainalaista kansallistunnetta ruokkivaksi katsottu kirkko nitistettiin alun myötmielisyyden jälkeen olemattomiin, kun taas Moskovan patriarkaatti luovi läpi vuosikymmenten poliittisen ristiaallokon neuvostovalan kontrollissa. Hurskainen ja Laitila kuvaavat kirjan toisessa osassa näitä ja muita neuvostoaajan haasteita Ukrainan kirkkopoliitikalle ja kirkolliselle elämälle.

Omat mutkikkaat käännteensä Ukrainan kirkkopoliitikkaan toivat toinen maailmansota, saksalais miehitys ja ukrainalaisnationalismin nousu. Jälkimmäisen seurauksia olivat muun muassa epäilyttävänä pidetyn kreikkalaiskatolisen kirkon ”palauttaminen” Moskovan huomaan vuonna 1946 sekä Ukrainan ortodoksisuuden yhä tiukempi suitsiminen neuvostokansalaisuuden ruutuun. Sodan aikana fasismista oli tullut yleiskäsite, jolla saatettiin leimata kaikki Neuvostoliitolle epäedullinen toiminta ja toimijat, kuten Vatikaani sekä kaikenlainen ukrainalainen kansallismielinen liikehdintä.

Siinä, missä teoksen kaksi ensimmäistä osaa ovat luonteeltaan enemmän taustoittavia – ja sellaisina oleellisia myöhempien vaiheiden ymmärtämiseksi – kolmas osa on analyttisempi ja myös spekulatiivisempi katsaus kirkkojen rooliin tapahtumissa ja kehityskuluissa, jotka alkoivat vuonna 1991, Ukrainan itsenäistyessä, ja jatkuvat yhä. Kirkkopoliitikan ”pääpelaajat” asemoitui-

vat kentälle jo Neuvostoliiton viimeisinä aikoina. Mihail Gorbatšovin uudistuspolitiikka ja kasvava kritiikki neuvostoaajan toimia kohtaan johtivat siihen, että Ukrainan autokefaalinen kirkko perustettiin uudelleen vuonna 1989. Samana vuonna kreikkalaiskatolinen kirkko sai jälleen toimiluvan. Moskovan patriarkaatti puolestaan myöntyi antamaan omalle eksarkaatilleen eli hallinnoimalleen kirkolle Ukrainassa autonomisen aseman vuonna 1990. Vaikka se toimi edelleen patriarkaatin alaisuudessa, se pyrki ottamaan etäisyyttä venäläiskansalliseen tulkintaan ortodoksisuudesta. Tästä autonomisesta kirkosta irtosi vielä vuonna 1992 Kiovan patriarkaatti, joka vuonna 2018 yhdistyi autokefaalisen kirkon kanssa muodostaen ”Ortodoksinen kirkon Ukrainassa” (Moskovan patriarkaatin alaista kirkkoa kirjoittajat kutsuvat puolestaan ”Ukrainan ortodoksiseksi kirkoksi”).

Tekijät kuvailevat kirkkopoliitikan näkökulmasta ansiokkaasti kehitystä, jossa Venäjän harjoittama, historian imperialistisiin tulkintoihin yhä vahvemmin nojautuva patrioottis-konservatiivinen politiikka ja Ukrainan samanaikainen lähentyminen Eurooppaan ajautuivat törmäyskurssille 2010-luvun aikana. Avoimesti vastakain olivat lopulta sekä Venäjä ja Ukraina että Moskova ja Konstantinopolin patriarkaattit. Käännekohtina voidaan nähdä vuoden 2014 tapahtumat, Konstantinopolin myöntymisen ukrainalaisten ortodoksien autokefaliaan vuonna 2018 ja lopulta Venäjän täysimittainen sota sen ”lännen vasalliksi” syyttämää Ukrainaa vastaan. Tässä valtataistelussa ovat kietoutuneet yhteen maallinen ja kirkollinen valta niin Venäjällä kuin Ukrainassakin. Sen ytimessä ovat olleet erilaiset tulkinnat historiasta ja Ukrainan suhteesta Venäjään. Tilanne on entisestään kärjistynyt, kun hyökkäyssodan alettua Venäjän ortodoksinen kirkko ryhtyi täysipainoisesti tukemaan ”sotilaallista erikoisoperaatiota” ja esittämään tapahtumat liki apokalyptisesti ”pyhänä sotana”, hyvän ja pahan taisteluna ja ”venäläisen maailman” suojelemisena läntiseltä rappiolta. Tämä on saanut myös Moskovan patriarkaatin alaisen Ukrainan ortodoksinen kirkon toimijat ottamaan emäkirkkoonsa etäisyyttä ja toisaalta Ukrainan pitämään sitä yhä selkeämmin turvallisuusuhkana.

Kenelle Ukraina kuuluu, kysyvät Hurskainen ja Laitila. Vaikka kirjassa keskiössä ovatkin nimenomaan kirkot poliittisina toimijoina suhteessa maalliseen valtaan ja toisiinsa, rivien välistä hahmottuu myös ruohonjuuritason kuva ukrainalaisista ja heidän suhteistaan uskontoon: ne, joille kirkko ylipäänsä jotakin merkitsee, ovat tavanneet kokea tärkeämmäksi oman lähiseurakuntansa ja sen pyhäköt kuin ylätason valta- taistelut. Mutta tältäkin osin tuhoisa sota on lisännyt ja kärjistänyt jännitteitä ja tuonut kireät kansallisuuskysymykset yhä enemmän osaksi arkista uskonelämää. Paitsi itse sodalla, myös Ukrainan ja Venäjän kirkkopoliittisilla kiistoilla on monta tasoa ja ulottuvuutta globaalista paikalliseen. Näiden tasojen tarkasteluun *Ukraina on*

meidän! antaa erinomaiset matkaeväät sekä tutkijoille että asiasta muuten kiinnostuneille lukijoille.

Kati Parppe
Dosentti ja yliopistonlehtori
Itä-Suomen yliopisto

Hengästyttävä matka säveltävien naisten uudelleen löydettyihin maailmoihin

Susanna Välimäki & Nappu Koivisto-Kaasik:
Sävelten tyttäret. Säveltävät naiset Suomessa 1800-luvulta 1900-luvulle. Historiallinen arkisto 154. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2023. 480 s. ISBN 978-951-858-596-4. Verkossa saatavilla: <https://doi.org/10.21435/ha.154>

Kuulostavatko Charlotta Lithander-CarlDbom, Natta Maconi tai Ingrid Rancken tutuilta? Entäpä Sigrid Ilmoni, Helmi Valio tai Sylvi Raitio-Orola? Pitkällä 1800-luvulla syntyneitä naisia yhdisti rakkaus musiikkiin ja säveltämiseen. 126 säveltäjänaisen elämään voi nyt perehtyä juuri ilmestyneessä Susanna Välimäen ja Nappu Koivisto-Kaasikin suurteoksessa.

Tunnen itseni etuoikeutetuksi, kun saan käsiini taittovedoksen kirjasta, jonka tekemistä olen saanut seurata useiden vuosien ajan. Kirjahankkeen rinnalla historian säveltävien naisten musiikki on kuulunut viime vuosina muissakin yhteyksissä kuten *Historian unohtamat orkesterimusiikit* -hankkeessa. Myös *Suomen Kansallisbiografiaa* on täydennetty naissäveltäjien biografiolla.

Välimäki ja Koivisto-Kaasik toivat vielä muutama vuosi sitten esiin, että teoksesta oli tulossa noin 70:n naissäveltäjän kokoomabiografia. Arkistotyöskentelyn tuloksena määrä lopulta lähes kaksinkertaistui. Tutkijoiden matka on ollut pitkä, mutta hämmästyttävää on se, miten lyhyessä ajassa – ja vielä haastavissa pandemian olosuhteissa – he ovat tehneet tämän kaiken arkistotutkimusta ja perustutkimusta vaatineen tutkimustyön. Vain hyvin pienestä osasta teoksen naisia oli aiemmin olemassa jotain tutkimuksellista tekstiä. On pitänyt löytää heidän elämänsä ja heidän sävellyksensä, tai vähintäänkin tieto siitä, että he sävelsivät, vaikka monessa tapauksessa itse nuottikäsikirjoitukset ovat toistaiseksi kadoksissa.

Feministinen biografia metodina

Sävelten tyttäret osoittaa, että biografia voi olla metodi. Teoksessa se toimii metodina niin unohtuneen musiikin historian kuin naisten toiminnan historian esiin kaivamisessa. 126 pienoisiografiasta, laajasta johdannosta ja

loppuluvusta koostuva lähes 500-sivuinen kuvitettu teos on yhtäältä kunnianosoitus 1800-lukulaiselle biografia-kirjoittamisen traditiolle, sillä 1800-luku oli pienoisiografioiden kulta-aikaa. Toisaalta kirja on osoitus siitä, mitä kriittinen moderni biografinen historiantutkimus voi saada onnistuessaan aikaan. Hattu nousee lukijan päästä, kun sukeltaa kymmenien naisten elämänhistorioihin sekä Susanna Välimäen ja Nappu Koivisto-Kaasikin mittavan tieteellisen työskentelyn saloihin.

Sävelten tytärten pienoiselämäkerrat perustuvat alkuperäisaineistoihin ja tutkimustyöhön. Naisten etsimistä menneisyydestä on siivittänyt ajatus, että säveltäminen on laaja-alaista kulttuurista toimintaa, jossa naiset ovat olleet aktiivisia tyttärinä, koululaisina, opiskelijoina, osana erilaisia yhteiskunnallisia liikkeitä, taiteilijoina, ammattilaisina. Teos on lähtökohdiltaan klassisesti historiankirjoituksen tyhjän aukon paikkaamista. Kirjailija- ja kuvataiteilijanaisten historiaa on Suomessakin aktiivisesti kartoitettu, tutkittu ja kirjoitettu 1980-luvulta lähtien, mutta musiikin historiankirjoituksessa on ollut iso, sukupuolen mentävä aukko. On hämmästyttävää, että vielä vuonna 2023 olemme tilanteessa, jossa ilmestyy tällainen kokoomateos historian pitkälti unohtamista naisista ja sellaisesta kulttuurin alueesta, jolla heidän historiaansa ei ole huomioitu. Kuitenkin, kuten kirjoittajat loppusanoissaan toteavat, säveltäminen oli 1800-luvulla syntyneiden naisten parissa paljon yleisempää kuin mitä aiempi historiankirjoitus tai miesvetoinen valtakulttuuri on antanut ymmärtää.

Välimäki ja Koivisto-Kaasik eivät toki ole työskennelleet tyhjiössä, vaan he esittelevät lukijalle huolellisesti kaiken aiemman tutkimuksen ja sen feministisen tutkimuksen perinteen, jota he jatkavat. *Sävelten tyttäret* asemoi itsensä selkeästi osaksi feminististä musiikin historiaa sekä elämäkertatutkimuksen modernia perinnettä. Tästä asetelmasta nousee kiehtova ja olennainen tulokulma säveltämiseen. Koko teos itsessään kysyy, mitä säveltäminen on, kun sitä katsotaan naisten toimijuuden historian kautta. Tällöin relevanttia ei ole se, onko sävellyksiä julkaistu tai esitetty julkisesti tai minkälaista ammatillista toimintaa se on ollut. Kaikki naisten säveltämisen muodot, tyylit ja lajit sekä itse sävellykset ovat tärkeitä (s. 16). Säveltäminen kietoutuu useimpien naisten kohdalla kaikkeen muuhun musiikilliseen toimintaan: opettamiseen, soittamiseen, esiintymiseen, mutta myös muihin ammatteihin ja taiteenlajeihin. Moni naisista saa osakseen useita epiteettejä, eikä lainkaan tavatonta ole, että esimerkiksi Toini Topeliuksen tai Ina Langen tavoin he ovat kirjailijoita, säveltäjiä, musikoita, toimittajia, kääntäjiä, naisasianaisia. Tämä kertoo myös 1800-luvun lopulle ja vielä pitkälle 1900-luvun alullekin ominaisesta taiteiden ja ammattien eriytymättömyydestä, missä oli luontevaakin toimia monilla kulttuurin ja luovan alan kentillä samaan aikaan tai elämän eri vaiheissa.